

EU

REGIO

GRENSOVERSCHRIJDENDE VISIES

met de steun van:

Voorwoord

Twee jaar lang lag de Euregio Maas-Rijn onder de (kritische) loep van Architectuurwijzer en gastcurator Wim van de Bergh. Het resultaat van hun samenwerking werd gebundeld in dit cahier.

Architectuurwijzer is ervan overtuigd dat de Euregio Maas-Rijn als aanleiding zinvol is om het op een inhoudelijke manier over architectuur te hebben. De promotie van architectuur in Belgisch-Limburg is de kerntaak van Architectuurwijzer. De stap naar de Euregio is bijgevolg klein.

Uit het verzamelen van de diverse onderzoeken blijkt dat de Euregio niet als een duidelijk definieerbare entiteit bestaat. Het begrip heeft een vluchtig karakter en past vooral in een creatie van regionale politiek en toerisme.

Vandaar presenteert het cahier geen omvattende theorie over de grensstreek Maas-Rijn of een opsomming van haar eigenschappen, maar is het een verzameling van bijdragen (*capita selecta*) die elk vanuit een andere invalshoek het thema aftasten.

De layout van dit cahier is een vertaling van de veelheid van gezichten die men de Euregio kan toedichten. Het boekje biedt met andere woorden geen coherent verhaal, maar het is een losse verzameling van bijdragen waarin de lezer zijn of haar weg zelf kan zoeken. Zo kan je de niet-alledaagse structuur van het cahier zien als metafoor voor het vluchtige, ongrijpbare karakter van de grensstreek Maas-Rijn.

Het cahier kan in twee richtingen worden gelezen: de kant **'grensoverschrijdende visies'** is het belangrijkste deel met vijf bijdragen.

De bijdrage 'grensverkenningen' (p.3) van Oswald Devisch en An Jamers van het onderzoeksinstituut Arck is een dictionnaire raisonné van de inventarisatie van grensoverschrijdende projecten in het grensgebied Vlaanderen-Nederland.

Architectuurwijzer laat verder in deze publicatie twee architectenbureaus aan het woord die onderling sterk verschillen in aanpak: Office KGDVS en ZUS. Elk afzonderlijk zijn zij in hun dagelijkse praktijk met grenzen en identiteit bezig. Het openlijk engagement van ZUS (p.9) verschilt hemelsbreed van de haast autonome wijze waarop Office KGDVS (p.13) aan architectuur doet.

Verder is er een beknopt verslag van het colloquium 'Cross-border urbanism in the Euregion Meuse-Rhine // facts, dreams and opportunities' dat Architectuurwijzer organiseerde op 8 mei 2008 met onder meer een voorstelling van het project 'Tracing Autism // wander-research in the Euregion Meuse-Rhine' van Wim Cuyvers en zijn medewerkers van de Jan Van Eyck Academie van Maastricht (p.21).

Tot slot stelt Andra Croé, conservator Architectuur & Stedenbouw SCHUNK* Heerlen, de vraag of de Euregio een mooie metafoor is of een regio met toekomst (p.27).

De 'andere' kant van het cahier bestaat uit een visueel verslag van de **'speeddate'** die Architectuurwijzer organiseerde op 2 december 2008. Tijdens deze avond werd aan acht sprekers gevraagd om aan de hand van 20 beelden in 20 seconden per beeld hun visie te geven omtrent de Euregio.

Dit cahier heeft zeker niet de ambitie om volledig te zijn. Het is een neerslag van de diverse initiatieven die Architectuurwijzer de afgelopen 2 jaar heeft genomen omtrent het gegeven Euregio. En door over de grens te kijken, hebben we ook gelijkgestemde zielen gevonden met gelijkaardige ambities omtrent architectuur en stedenbouw. Architectuurwijzer wil dit cahier dan ook inzetten als aanzet om ook de komende jaren het inhoudelijk debat omtrent de Euregio aan te wakkeren door middel van lezingen, debatten, workshops en studiereizen.

Grens- verkenningen

Naar een dictionnaire
raisonné van
grensoverschrijdende
projecten in het
grensgebied Vlaanderen -
Nederland

>> Oswald Devisch* & An Jamers
Onderzoeksinstituut Arck
Provinciale Hogeschool Limburg
*oswald.devisch@phl.be

Grensverkenningen: aanzet

De Vlaamse Bouwmeester Marcel Smets en de Nederlandse Rijksbouwmeester Liesbeth van der Pol verkennen in een reeks van lezingen de grenzen van elkaars werkzaamheden. Wat zijn overeenkomsten en wat zijn verschillen? Elke lezing is opgebouwd rond een thema. Volgende thema's passeerden reeds de revue: infrastructuur, erfgoed, scholenbouw en de grens / het grensgebied Vlaanderen-Nederland.

Het uitgangspunt van deze laatste 'grensverkenning' is de observatie dat het proces van globalisering enerzijds verschillen tussen afzonderlijke landen doet afnemen, maar anderzijds een toenemende identificatiebehoefte blijkt op te roepen. In het kader van deze lezing stelden de Vlaamse Bouwmeester en de Nederlandse Rijksbouwmeester zich dan ook de vraag wat vandaag nog het verschil is tussen Vlaanderen en Nederland en wat dan wel de rol mag zijn van de grens / het grensgebied Vlaanderen-Nederland in het definiëren van een identiteit.

Op zoek naar een antwoord schreven beide bouwmeesters eind 2007 een onderzoek uit, bestaande uit volgende drie luiken:

1. Een schrijvend onderzoek dat antwoorden tracht te formuleren op vragen en vraagstukken zoals de betekenis van de grens vandaag, hoe deze grens verandert en verschuift in letterlijke en figuurlijke zin en het bestaan van een zogenaamd grensgevoel.
2. Een inventaris van alle bestaande studies, rapporten, geschriften, publicaties, beeldende, ruimtelijke en ontwerpende onderzoeken, ... die de grens en/of het grensgebied Vlaanderen-Nederland behandelen.
3. Een lijst van potentiële projecten die de Vlaamse Bouwmeester in samenwerking met de Nederlandse Rijksbouwmeester rond het thema 'grensverkenningen' zou kunnen lanceren, met het oog op de opstart van concrete Vlaams-Nederlandse samenwerkingsprojecten.

Benno Barnard kreeg het eerste luik toegewezen, het tweede luik ging naar het onderzoeksinstituut Arck. Luik 3 moet nog worden toegekend.

Wat volgt is een inblik in de inventaris. Eerst wordt de opzet van luik 2 geschetst: wat is er zoal geïnventariseerd, hoe is dit gebeurd, welke informatie

werd verzameld? Vervolgens wordt een voorzichtige interpretatie van de inventaris gepresenteerd: wat vertellen de projecten over de betekenis van de grens / het grensgebied Vlaanderen-Nederland vandaag? Welke rol spelen ze in het proces van globalisering?

De grens: een eerste indruk

Een eerste bedenking bij het lezen van de opdracht van luik 2, was dat deze wel erg ruim opgevat was: alle bestaande studies (en dergelijke) die de grens / het grensgebied behandelen. Tijdens een verkennend gesprek met de opdrachtgever is daarom afgesproken om enkel te focussen op de grens als 'fysiek object'; op projecten die effectief betrekking hebben op de grens / het grensgebied en niet zozeer op projecten die (enkel) op zoek gaan de betekenis van de grens vandaag of die zich toevallig afspelen ter hoogte van de grens maar deze niet als onderwerp dragen. Daarnaast is ook afgesproken om enkel die grensoverschrijdende projecten in de inventaris op te nemen die uitgevoerd zijn na 1995; het jaar dat de Schengenregeling¹ in werking is getreden.

Wat verder uit die eerste gesprekken bleek, is dat de opdrachtgever zelf al een duidelijk antwoord had op de eigen vragen. Zo stonden grensoverschrijdende projecten bij hen vooral symbool voor administratieve nachtmerries, blunderinfrastructuur en papieren projecten. Ze bleken dan ook vooral op zoek te zijn naar verhalen en anekdotes die eerder de barrièrewerking van de grens illustreren dan het grensoverschrijdende; projecten waar de samenwerking juist erg moeilijk loopt of tot unieke oplossingen geleid heeft en dit door verschil in visie, cultuur of regelgeving.

Dat de opdrachtgever niet helemaal ongelijk heeft, illustreert volgende anekdote treffend: het gaat om Baarle-Hertog, een gemeente die tot de provincie Antwerpen behoort, maar waarvan bepaalde delen volledig in de Nederlandse provincie Noord-Brabant liggen. Een Belgische exclave² in Nederland dus. Daarnaast vormt het Belgische Baarle-Hertog samen met de Nederlandse gemeente Baarle-Nassau het Kempense dorp Baarle. Dus niet alleen België in Nederland, maar ook België én Nederland. In totaal zijn er 22 exclaves van Baarle-Hertog in Baarle-Nassau en 8 exclaves van Baarle-Nassau in Baarle-Hertog. Een aantal

van deze Nederlandse exclaves vormen op zich opnieuw exclaves binnen de Belgische exclaves in Nederland.

Deze complexiteit leidt tot heel wat administratief kunst- en vliegwerk: zo is binnen Europa grensoverschrijdend transport van afval verboden. In Baarle kunnen de huisvuilophaaldiensten echter niet anders dan voortdurend de grens tussen België en Nederland oversteken. Juridisch gezien zijn deze diensten dus permanent in overtreding. Hetzelfde geldt voor containerparken: in principe moet elke exclave haar eigen containerpark hebben. Als oplossing stelden de gemeenten voor om een gezamenlijk containerpark op te richten op een stuk grond waar de rijksgrens doorheen loopt. Dankzij deze grens kan tegelijkertijd worden voldaan aan de Nederlandse en de Vlaamse milieuwetgeving. Maar toen was er nog het probleem van de naamgeving: in Vlaanderen spreken men immers van een containerpark, in Nederland van een milieustraat. Uiteindelijk werd voor de Nederlandse benaming geopteerd.

Deze anekdote illustreert dat de grens / het grensgebied, ondanks de Schengenregeling, nog altijd een duidelijke eigen problematiek kent van waaruit het een eigen identiteit haalt; een identiteit die stoelt op uitsluiting / insluiting.

Maar is deze anekdote werkelijk representatief voor de volledige grens / het volledige grensgebied Vlaanderen-Nederland? Is er met het wegvallen van de grensposten echt geen ander type grensprojecten ontstaan? Projecten die de grens niet langer zien als een middel tot uitsluiting / insluiting, maar als motor tot iets anders? Het antwoord op deze vraag volgt na een korte schets van hoe de inventaris werd opgebouwd.

Inventaris

Tijdens de zoektocht naar 'alle bestaande studies, rapporten, geschriften, publicaties en beeldende, ruimtelijke en ontwerpende onderzoeken die de grens en/of het grensgebied Vlaanderen – Nederland behandelen', werden volgende bronnen geraadpleegd:

- de diensten Ruimtelijke Ordening en Cultuur van alle provincies (drie in Nederland en vier in Vlaanderen) en alle gemeentes (30 in Nederland en 36 in Vlaanderen) die raken aan de grens;
- het leeuwendeel van de architectuuropleidingen (19) in Nederland en Vlaanderen;

- het internet werd gescand door in zoeksystemen (zoals bijvoorbeeld Google) te werken met welbepaalde trefwoorden (bijvoorbeeld grens Vlaanderen Nederland);
- een aantal databanken (20), zoals het archief van de persgroep Concentra (die onder andere het Belang van Limburg en de Gazet van Antwerpen uitgeeft) en de catalogi van een aantal bibliotheken werd eveneens gescand op een aantal trefwoorden;
- een aantal sleutelfiguren werd persoonlijk benaderd voor een gesprek; gesprekken die op hun beurt de internetzoektocht hebben gestuurd.

De zoektocht heeft uiteindelijk geleid tot 114, min of meer autonome, projecten. Voor elk project zijn in de inventaris onder andere volgende gegevens genoteerd:

- de geografische locatie,
- het jaar van uitvoering,
- de initiatiefnemer,
- een korte omschrijving en
- een link naar een website.

Daarnaast is elk project ondergebracht in zes categorieën:

1. schaal: small, medium, large;
2. projecttype: recreatie, cultuur, infrastructuur, milieu, en onderzoek;
3. partners: Vlaanderen, Nederland en/of andere internationale partners;
4. aard: project en concept;³
5. initiatiefnemer: burger(s) en overheid;
6. chronologie: historisch georiënteerd en toekomstgericht.

Op basis van deze categorieën werd uiteindelijk een (voorzichtig) antwoord geformuleerd op de vraag naar wat vandaag de betekenis is van de grens / het grensgebied Vlaanderen-Nederland. Het antwoord werd in de vorm van een dictionnaire raisonné genomen.

Dictionnaire raisonné

Een inventaris is een graadmeter, een exhaustieve lijst van alle dingen die aan een set van vooropgelegde criteria voldoen. Maar een graadmeter op zich geeft geen antwoorden, enkel feiten. Halverwege het onderzoek werd dan ook de vraag gesteld om de inventaris te herinterpreteren als een dictionnaire raisonné, een beredeneerde lijst van

projecten. De verzamelde gegevens en categorieën zijn uiteengehaald en herschikt op zoek naar verbanden en terugkerende patronen. Bestaat er bijvoorbeeld een verband tussen de schaal van een project en de initiatiefnemer of tussen de aard van een project en de geografische locatie?

Voor dit uiteenrafelen en herschikken werd geëxperimenteerd met twee visualisatietechnieken: tagclouds en GIS-kaarten:

Een tagcloud⁴ (ook wel 'woordenwolk' genoemd) is een verzameling van labels (tags), waarbij de grootte van het lettertype van elk label het relatieve belang van dit label weergeeft. In de dictionaire zijn zes tagclouds opgenomen, één voor elk van de zes onderscheiden categorieën. Wat deze clouds onder andere aantonen, is dat slechts een minderheid van de grensoverschrijdende projecten daadwerkelijk het resultaat is van een samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen, in namelijk 38 van de 114 projecten.

Een GIS-kaart is een kaart die informatie aan geografische locaties linkt. In de dictionaire zijn zes GIS-kaarten opgenomen, één voor elke categorie. De fijnste schaal is deze van de gemeente. Het idee is dat aan de hand van deze kaarten verbanden kunnen worden opgespoord tussen de verschillende categorieën en de geografische locatie van de projecten. Wat de kaarten onder andere aantonen, is dat hoe meer fysiek de grens aanwezig is in het landschap en de samenleving, hoe groter het aantal projecten. Zo zijn er bijvoorbeeld duidelijk twee zwaartepunten te herkennen: enerzijds rond de Grensmaas en anderzijds rond Baarle-Hertog en Baarle-Nassau. Duidelijk twee gebieden met een erg aanwezige grens.

De clouds en de kaarten zijn een begin van interpretatie, maar geven nog niet echt een antwoord op de vraag naar wat vandaag de betekenis is van de grens / het grensgebied Vlaanderen-Nederland. Ze tonen misschien wel aan dat de vooronderstellingen van de opdrachtgever kloppen (i.e. dat er bij het merendeel van de grensoverschrijdende projecten geen sprake is van samenwerking), maar ze brengen geen andere omgang met de grens / het grensgebied aan het licht.

Betekenis van de grens

Het in kaart brengen van een anderssoortige omgang met de grens / het grensgebied vraagt om

een systematische interpretatie van de inventaris. Hiervoor was binnen het onderzoek geen ruimte. Wat volgt moet dan ook eerder gelezen worden als een verkennende zoektocht, een ad hoc interpretatie van de inventaris.

Het uitgangspunt van de verkenning zijn de twee 'uiterste' betekenissen die in de beschrijving van de opdracht aan de grens / het grensgebied gegeven zijn: de (historische) betekenis van de grens als middel tot uitsluiting / insluiting versus de huidige (veronderstelde) betekenis van de grens als afwezig, niet bestaand. Wat de inventaris nu leert, is dat tussen deze twee uitersten een heel scala aan betekenissen ligt, gaande van een knipperlicht-grens, via een artefact-grens tot een excuus-grens. Wat volgt zijn acht projecten die dit scala illustreren. De projectnummers verwijzen naar de plaats van deze projecten in de inventaris.

Project 1: Heath Bunting⁵ (projectnummer 3) wordt de gevaarlijkste kunstenaar van Groot-Brittannië genoemd omdat hij, overal ter wereld, illegaal grenzen oversteeft. In Vlaanderen / Nederland organiseerde hij grensspelen waarbij geïnteresseerden ofwel de rol van grenspolitie ofwel van illegaal speelden. Dit project benadert de grens als middel tot uitsluiting / insluiting en is dus één van de uiterste betekenissen die aan de grens gegeven wordt. In de inventaris zijn het vooral kunstenaars die deze benadering volgen en op deze manier de macht van grenzen willen aanklagen.

Project 2: In projecten als de IJzeren Rijn (projectnummer 46) of de verdieping van de Westerschelde (projectnummer 47) is de grens afwezig of aanwezig afhankelijk van de politieke verstandhouding tussen België en Nederland. De grens als een knipperlicht dus, die ingezet wordt als politieke pasmunt.

Project 3: Het project Drielandenpark⁶ (projectnummer 15) wil "euregionale samenwerking initiëren, stimuleren, faciliteren en evalueren, gebaseerd op ecologische, economische, landschappelijke en culturele kwaliteiten, in onderlinge samenhang". In afbeeldingen van dit Drielandenpark worden de staatsgrenzen met opzet vaag gehouden. Men is er zich wel bewust van maar wil er geen rekening mee houden. Bestuurlijk blijft het project echter een ingewikkeld kluwen. Dit project toont het grensgebied als een administratieve knoop. Ook al lijkt de grens fysiek niet meer aanwezig, politiek

bestaat deze duidelijk nog wel.

Project 4: Bounders⁷ zijn mensen die, bij wijze van hobby, staatsgrenzen (boundaries) afwandelen (projectnummers 11, 12, 13 & 14). Pointers zijn dan weer mensen die, opnieuw bij wijze van hobby, op zoek gaan naar meerlandenpunten (points). Een grens staat, voor bounders en pointers, voor een systeem met eigen logica, verschijningsvorm en eigenaardigheden. De grens wordt gezien als een artefact dat in kaart gebracht en als het ware verzameld kan worden.

Project 5: Het project Staats-Spaanse Linies⁸ (projectnummer 35) wil overblijfselen van militaire verdedigingswerken uit de zestiende en zeventiende eeuw in ere herstellen. Volgens de initiatiefnemers hebben de Linies niet alleen een belangrijke rol gespeeld in de bepaling van de landsgrenzen tussen Nederland en België, maar ook in de verdere geschiedenis van de twee landen. De grens als erfgoed dus, inzetbaar in een toeristisch-recreatief netwerk.

Project 6: Het project Groenmetropool⁹ (projectnummer 2) wil 'ongehinderd door bestuurlijke grenzen' het gemeenschappelijke industriële verleden van België, Nederland en Duitsland inzetten als sleutel voor nieuwe impulsen op gebied van toerisme, technologie en wetenschap. De (nu verdwenen) grensoverschrijdende mijnbouw wordt gerecupereerd als middel om een gemeenschappelijk bewustzijn te creëren. Groenmetropool benadert de grens / het grensgebied als een regio met een eigen identiteit, niet als een constructie die mensen scheidt, maar die deze juist samenbrengt.

Project 7: En dan zijn er de talloze grensfietstochten (projectnummer 7), grenswandelingen (projectnummer 106) en zelfs grenspaardentochten (projectnummer 107). De grens wordt gereduceerd tot motief voor een uitstap; de grens, niet als begrenzing dus, maar eerder als toevallige route, als decor voor één of andere activiteit.

Project 8: Het Grenspark Kempen-Broek¹⁰ (projectnummer 38), ten slotte, is een grensoverschrijdend park waarbij de organisatie uit zowel Belgische als Nederlandse partners bestaat. De grens loopt willekeurig doorheen het park maar is nergens als zodanig merkbaar. Het park is het andere uiterste dus, waarbij de grens compleet afwezig is.

Conclusie

Vóór de Schengenregeling was de betekenis van de grens eenduidig: enkel diegene met de juiste papieren werd toegelaten, de anderen werden buiten gehouden (of juist binnen gehouden). De grens / het grensgebied had met andere woorden één overheersende betekenis: uitsluiten / insluiten. Wat de eerste verkenning van de inventaris illustreert, is dat met de Schengenregeling en met het proces van globalisering de betekenis van de grens / het grensgebied op zijn minst meerduidelijk is geworden: van een politieke pasmuur, via een verzamelobject of een toevallige route tot nobele afwezigheid. Misschien ligt juist in deze meerduidelijkheid de eigenheid van de grens / het grensgebied Nederland / Vlaanderen. En dit ondanks of juist dankzij het administratieve kluwen en het moeilijke samenwerken.

- 1 De Akkoorden van Schengen (ook wel bekend als het Verdrag van Schengen) zijn overeenkomsten tussen een aantal Europese landen om het vrij verkeer van personen mogelijk te maken. De akkoorden zijn genoemd naar de plaats van ondertekening: het Luxemburgse Schengen.
- 2 Een exclave is een gebied dat geen directe verbinding over land heeft met het moederland.
- 3 Een project verwijst naar ingrepen of activiteiten rond concrete plekken, zoals een weg, een rivier of een natuurgebied. Een concept verwijst eerder naar ingrepen of activiteiten rond virtuele plekken zoals een regio of een gebied. Denk bijvoorbeeld aan de Euregio.
- 4 Hiervoor is gebruik gemaakt van de online software Tagcrowd: <http://tagcrowd.com/>
- 5 <http://www.irational.org/>
- 6 <http://www.3laenderpark.org/>
- 7 <http://www.grensmarkeringen.be/>
- 8 <http://www.staatsspaanselinies.nl/>
- 9 <http://www.gruenmetropole.eu/>
- 10 <http://www.kempenbroek.be/>

ZUS

Lezing 03.03.09

>> Massalezingen'09,
Z33, Hasselt

>> verslag door Roel De Ridder
voor Architectuurwijzer vzw

van de samenleving te verbinden met de beleving van de stad”³. Om de genius situ te onderzoeken – en om het potentieel van Rotterdam aan te tonen – werkte ZUS ongeveraagd maar toch concreet enkele plekken uit als ware het werkelijke opdrachten voor het stadsbestuur. West 8’s Schouwburgplein is in Re-ligère bijvoorbeeld opgevat als islamitische gebiedsruimte en voor het Delftseplein ontwierp ZUS een ‘disco forum’ in een poging om verschillende (muzikale) subculturen te verzoenen. Voor het jonge bureau biedt het ongeveraagd advies een kans om zelf een ‘dikke’ agenda te creëren, in tegenstelling tot de ‘dunne’ agenda van de diagramma-architectuur – denk MVRDV – die in de jaren negentig een stevige voet aan de grond kreeg, zeker in Nederland. De methode van het ongeveraagd advies laat het bureau bovendien toe om de grenzen tussen publieke en private eigendom te overdenken, te overstijgen, in vraag te stellen en er nieuwe invullingen voor te ontwerpen.

grenzen in re-public

“Iedere grens is politiek”, zegt Kristian Koreman tijdens de massalezing op 3 maart 2009. Gebieden op de grens tussen het private en het publieke krijgen in het boek Re-public een speciale plaats. In ZUS’ plan voor de ondertunneling van de A2 bij Maastricht werden de plekken op de grens van de verschillende parochies uitgewerkt als belangrijke publieke ruimtes, letterlijk als plaatsen van *common significance*. Net als Office KGDVS – maar ook weer volledig anders – ziet ZUS grenzen als ‘productieve elementen’: grenzen verhogen de waarde van wat er binnenin ligt.

Architecten creëren te veel grenzen aan het eigen beroep vindt ZUS. Dat leidt tot absurde specialismen, zoals het vak van gevelontwerper. In een grotere context heeft dat als gevolg dat architectuur degeneert tot ‘struisvogelarchitectuur’ die niet meer

oplevert dan generieke armoede. Daarnaast is er meer algemeen een desinteresse van de bevolking voor het politieke merkbaar en parallel daaraan de verachting van het publiek door de politieke wereld. De markt als derde partij vult gaten op, maar heeft – klassiek – geen boodschap aan publieke ruimte. Een terugtrekkende overheid is nefast voor de publieke zaak. Kortom, aan de kansen die de markt vandaag krijgt om het publiek domein eenzijdig te privatiseren, wil ZUS ‘grenzen’ stellen.

Als mogelijke oplossing voor die ‘interpassiviteit’ wil ZUS in de eerste plaats de drie grote spelers (de burgers, de overheid en de markt) duidelijker aflijnen. In de liberale democratie van vandaag zijn die grenzen zoek – denk bijvoorbeeld aan de ‘publieke’ omroep die commercieel gekleurde boodschappen van ‘algemeen nut’ iedere private huiskamer instuurt – met de gekende vervlaking als direct gevolg. Anders dan haar aandacht te richten op spektakelarchitectuur en dito stedenbouw wil ZUS de ‘contramal’ van het stedelijke landschap bekijken, de publieke ruimte. Enerzijds is het bureau voorstander van een sterke overheid die onder het motto van ‘mon-arch’ collectieve ruimte als het ware opdringt aan de bevolking. Anderzijds is er – naar het anarchisme – nood aan ‘an-arch’ in de schaduwzones, buiten het politieke kader. ‘An-arch’ houdt in dat marktpartijen en burgers rechtstreeks, plekkevoelig en met oog voor diversiteit samenwerken en dat zonder inmenging van de overheid.

ZUS wil de markt niet buitenspel zetten, maar profiteren van de snelheid van het kapitalisme om plekken te creëren, om verbindingen te leggen tussen het publieke, het semi-publieke en het private. Daar krijgt echte diversiteit – in al haar complexiteit – een plaats.

1 Koreman, K. & Van Boxel, E., Re-public: naar een nieuwe ruimte-politiek, 2007, Rotterdam: NAI Uitgevers.

2 Ibid., pp. 101.

3 Ibid., pp. 101.

Office
RGBVS

Interview met
David Van Severen

>> Tim Vekemans
voor Architectuurwijzer vzw

Voorjaar 2009 was Office KGDVS te gast tijdens de lezingenreeks MASSA. Die kennismaking is de rechtstreekse aanleiding voor dit interview. Insteek van het gesprek: het begrip 'grens' als architecturaal element enerzijds en het 'grensoverschrijden-de' - zowel inhoudelijk als fysisch - van het werk van Office KGDVS anderzijds.

Het stadsontwerp voor Seoel in Zuid-Korea lijkt een schema te zijn met heel radicale uitgangspunten. Staat deze manier van 'een stad maken' niet ver van de realiteit?

Dit project is zeker een goed voorbeeld om dieper op in te gaan. We zijn als architecten gefascineerd door het radicaal, of beter gezegd, confronterend zijn. Er werd al van ons werk gezegd dat het confronterend is, maar toch comfort biedt. Je zou kunnen zeggen dat die twee eigenschappen 'loodrecht op elkaar staan', maar dat is niet zo. Een ander goed voorbeeld is het project voor Mexico/USA (Office ontwierp een grenspost voor voetgangers tussen de Verenigde Staten en Mexico. Het project is (nog) niet uitgevoerd, n.v.d.r.). Ook dit is een project dat enorm confronteert, niet enkel omwille van de politieke situatie, maar ook louter ruimtelijk. Toch is het ontwerp bij nader inzicht perfect bouw-

baar. In het ontwerp staan 250 palmbomen. Het is tegelijkertijd een heel menselijk project: je kunt je perfect voorstellen dat te midden van de woestijn het aangenaam vertoeven is in de schaduw gecreëerd door die palmbomen. Dat soort dingen – het harde combineren met het menselijke – is enorm belangrijk in ons werk. Dat geldt ook voor het project in Zuid-Korea. Ook daar is het schema op het eerste zicht radicaal. Dat is niet zo vreemd. Kijk naar de geschiedenis: New York, Barcelona en Parijs zijn de meest radicale steden. Al die steden hebben specifieke maten en zijn ontworpen als stedelijke ruimtes. Je kunt zeggen dat dat heel radicaal is. In die tijd was dat zeker ook zo. Met Hausmann die assen trok door Parijs en met Cerda die het grid en de grote diagonaal van Barcelona bepaalde...

Ik onderbreek even en vul aan met het project 'Exodus or the Voluntary Prisoners of Architecture' (Londen, 1972) van Rem Koolhaas, Madelon Vriesendorp en Elia en Zoë Zenghelis (Office for Metropolitan Architecture). Daarin creëren de ontwerpers ook een ruimtelijk kader in de stad waarin zij de vrijheid van de gebruikers laten spelen. Verder is er nog Adolf Loos, die abstracte witte woningen ontwierp, maar de gebruiker toch de vrijheid liet het eigen interieur in te richten. Speelt dat ook?

Jazeker. 'Exodus' is wel een vrij utopisch project. Het gekke aan het feit dat wij laureaat zijn van de wedstrijd voor de nieuwe administratieve hoofdstad van Zuid-Korea is niet zozeer het feit dat we utopisch en radicaal zijn, maar dat de Koreanen – of meer bepaald de juryleden – ons ontwerp hebben geïnterpreteerd als erg realistisch. Dat was ook voor ons een verrassing. Maar achteraf gezien, na een bezoek ter plekke, ook wel logisch. Ik verklaar: in Korea wordt enorm veel gebouwd. Dat is kenmerkend voor de hele Oost-Aziatische regio. De snelheid waaraan men bouwt, is bijna onbegrijpelijk. In Seoul worden nieuwe wijken gebouwd als ensembles, woonblokken, kantoorblokken, enzovoort – allemaal blokken die daar 'neergepoot' worden. Een vage ruimtelijke planning is aanwezig, met hier en daar wat groen, met straten die de blokken verbinden en met parkings onder die blokken. Dat is de realiteit in Korea. De Koreanen zoeken naar een manier om hiermee om te gaan. Dat is niet per definitie makkelijk, maar het is wel hun conditie. Met 'onze stad' hebben we, volgens hen, die blokken als het ware gehegroepeerd. En dat vanuit het idee dat als je die blokken nu eens anders zou neerzetten, je er 'stadskamers' mee kunt maken. De blokken zijn tien verdiepingen hoog; een hoogtemaat die we in de hele stad aanhouden.

Office KGDVS i.s.m. Dogma architects
foto: © Office KGDVS

Office KGDVS i.s.m. Dogma architects
foto: © Office KGDVS

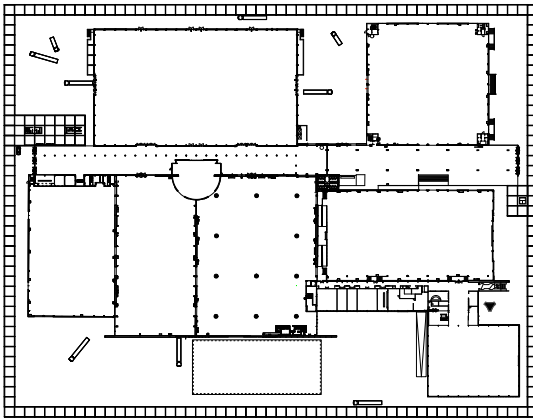
Ter vergelijking: in Parijs zijn dat zes verdiepingen. Wij hadden het gevoel dat het kon, omdat er de ruimte voor is en omdat het 'meer hedendaags' is. Tijdens het ontwerpproces hebben we berekend hoeveel vierkante meter iemand nodig heeft om te leven - niet alleen in de woning, maar ook op het werk en tijdens de vrijetijdsbesteding. Die som is dus heel pragmatisch een 'optelling van de massa van de stad'. De muren die de witte uitsnijdingen in het presentatiebeeld zijn (Office maakt consequent gebruik van slechts enkele beelden, om een project voor te stellen, n.v.d.r.), zijn gebouwen van tien verdiepingen hoog en vijftien meter breed. Ze kunnen zestig percent van de benodigde massa huizen. We merkten al snel dat door zo'n rigide schema op te leggen, we flexibiliteit creëerden.

Bijvoorbeeld een kerk, concertzaal, conferentiehhal of sportzaal passen niet binnen die 'muren'. Zodat de kerken en de sporthallen per defenitie eruitvallen en als een soort meubilair, een plaats in de stadskamers krijgen. Door veertig percent van de benodigde massa weer los te laten, krijg je plots de mogelijkheid om de hele stad heel divers te gaan invullen. Die invulling is cruciaal voor de stad. Eigenlijk is het bijna een positieve 'vervuiling'. Het al dan niet invullen van die kamers 'maakt' de stad. De witte muren, de gevels van verschillende nog te ontwikkelen projecten, zijn eigenlijk de achtergrond voor de verdere ontwikkeling die de stad zou kunnen ondergaan.

Zo zijn er nog voorbeelden – zoals het masterplan voor de XPO-site in Kortrijk – aan de hand waarvan je datzelfde verhaal kan vertellen.

Voor ons is architectuur een grens. Ieder gebouw – mooi of lelijk – is per defenitie een grens tussen binnen en buiten. Er zijn uiteraard nog andere grenzen, maar laat ons de relatie binnen-buiten even als de eenvoudigste gebruiken. Je moet een deur openen om binnen of buiten te gaan, ook al probeert men soms die grens weg te werken. Maar een deur masqueren lukt nooit. Dat besef is voor ons een aanleiding om te ontwerpen. Het kan niet de bedoeling zijn om iets te verdoezelen; we tonen eigenlijk net hoe we hiermee omgaan. Bij het bedenken van een theoretisch model voor een hedendaags museum hebben we ooit gezegd: "To enter a museum, you have to open a door". Dat zijn punten die voor ons van fundamenteel belang zijn. Vaak verlangt men van architectuur het onmogelijke. 'Openheid' en 'transparantie' zijn beleidstermen die een museum graag hanteert. Ze worden vaak letterlijk naar de architectuur van het gebouw vertaald, door er grote glaspartijen en straten 'in' aan te brengen. Maar het zijn slechts symbolen. Het glas verliest aan transparantie, omdat je er door de veelvuldige reflectie niet doorheen kunt kijken. En om naar binnen of buiten te kunnen, moet je toch echt wel door een deur. Dit soort denken geeft aanleiding tot karikaturen. Wij weken dat denken los en trachten de dingen niet te zien als symbolen. We erkennen letterlijk de grenzen van gebouwen. Daarmee proberen we bezig te zijn in het bureau.

In Kortrijk hebben we, net zoals bij het theoretisch denkmodel van het hedendaagse museum, de gehele site van een te groot kader voorzien. Deze rand bepaald een grens tussen logistieke, geasfalteerde ruimte met zijn bijhorende hallen, en anderzijds de buitenruimte, een groenaanleg buiten dit kader. Ook al is dit kader 'De Galleria' als overdekt

Office KGDVS i.s.m. Bureau Goddeeris
foto's: © Office KGDVS

voetpad rondom de site, niet echt dicht, het bepaalt toch sterk een afbakening die een duidelijkheid schept tussen: ben ik nu 'binnen' of 'buiten' het gigantische complex van Kortrijk Xpo.

Hoe vernieuwend en grensoverschrijdend is jullie werk nu eigenlijk? In de catalogus¹ bij jullie tentoonstelling in deSingel in Antwerpen heeft curator en redacteur Mauritz Küng het over de "5th modern". Wat bedoelt hij daarmee?

Als architectuurcurator heeft hij uiteraard een idee over een aantal moderne stromingen. De titel (van Küngs bijdrage aan de catalogus, n.v.d.r.) is eigenlijk: "Half Modern, Half Something Else". *Half Modern*: we zijn per definitie natuurlijk allemaal modern. Maar je hebt nog een deel interpretatie, *Half Something Else*. 'Interpretatie' is een belangrijk woord voor ons werk. We bouwen nochtans met moderne materialen en middelen. Maar het is niet zo dat als je met het laatste polymeer werkt, je ook modern of grensoverschrijdend bent. Dat is vaak een verkeerde opvatting. Je kunt daarmee 'fancy' zijn, maar is een gebouw daardoor grensoverschrijdend of vernieuwend? Je kunt je daar vragen bij stellen... Voor ons zijn dingen zoals detailleringen en hoe je een gebouw neerzet van belang. Belangrijk is binnen en buiten, 'waar ligt de grens?', structuur, ritme, ...

"Half Something Else" is dus een subjectieve invulling?

Zeker. Ook het 'Half Modern' kan je aanvullen met andere dingen die in ons werk zitten. We rekenen ons niet tot de generatie van de blob-architectuur. Dat was vóór ons een mode. Onze ontwerpen proberen dat modieus omgaan met architectuur te vermijden. De computer heeft het proces van architectuurproductie enorm geholpen, maar architectuur gaat over veel meer.

De generatie van de blobs lijkt mij in de hedendaagse architectuurgeschiedenis te behoren tot de groep van architecten die zeer specifieke gebouwen produceert met een duidelijke identiteit, vaak door middel van een uniek gebruik van vorm en ruimte. Daarnaast kan je andere periodes aanduiden waarin architecten op zoek gaan naar meer neutrale en anonieme gebouwen; gebouwen die gedurende hun levensduur gemakkelijk aangepast kunnen worden aan de noden van de gebruiker. Vaak zijn dat erg op structuur gebaseerde constructies. Mag ik stellen dat Office aansluit bij die laatste groep?

Ik wil onszelf niet direct tot een groep rekenen. Dat heeft geen zin. Maar aan de andere kant: waarom ook niet? Wij zijn gewoon 'in' deze generatie. We kunnen er niets aan doen. Er is een soort nuchterheid waarmee we ontwerpen. We vinden onszelf geen 'fundamentalistische' architecten; we vertrekken niet van één basisprincipe om een ontwerp mee te maken. We onderzoeken zoals iedereen onderzoekt en onze gebouwen tonen dat ook: het zijn geen slogans. Ze zoeken naar een soort ruimtelijkheid waarbij inderdaad die 'omkadering' vaak terug komt. Maar tegelijkertijd zijn ze veel meer. Bijvoorbeeld in het project voor de Biënnale van Venetië kom je op een bepaald moment tot de conclusie dat je die muur echt moet gaan maken. Dan is er onderzoek nodig. En ook dat is een nieuw element dat

foto: © Bas Princen

evenveel waard is als het schema dat je hebt getekend bij de start van het ontwerp. In Venetië is budget een thema. We konden niet vasthouden aan ons initiële idee om de muur in geprefabriceerd beton te maken, want in dat geval moesten er als basis stalen profielen de grond in worden getild. Hier in België kan dat, omdat machines tot aan de bouwplaats kunnen rijden. In de Giardini is iets peperduur. Er zijn randvoorwaarden die de verdere stappen in je ontwerp gaan leiden. De wand diende plots 'autostabiel' te zijn, met gevolg dat er een bepaalde dikte moest aan gegeven worden. Zo kon er opeens een gang doorlopen, enzovoort, enzovoort, ... We denken dat al die dingen samen er voor zorgen dat je een ontwerp kan neerzetten dat zoveel meer is dan die eerste sloganese interpretatie die je er bij de start aan verbond.

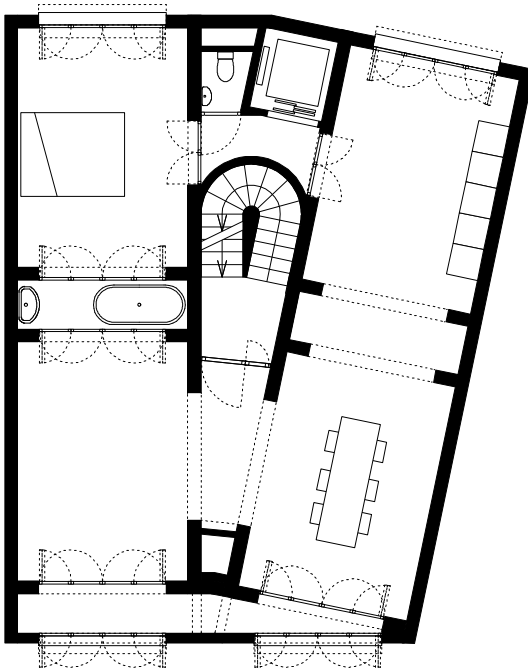
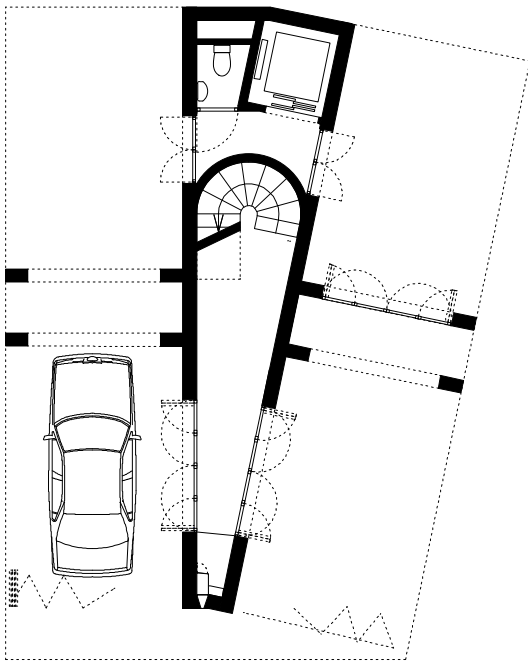
Terugkomend op de vraag naar het vernieuwende in ons werk: Wat misschien vernieuwend is, is dat we net niet per se vernieuwend willen zijn. Ik bedoel daarmee: vaak bestaat er een bijna geforceerde houding, een drang om het wiel telkens opnieuw uit te vinden. Ik denk dat wij een aantal ruimtes scheppen en weer afstand nemen van de zogenaamde moderniteit in de maatschappij en gewoon 'zien' dat heel veel verandert, maar tegelijkertijd ook niet. Dat kan je als je wil vernieuwend noemen.

Hierbij denk ik aan jullie ontwerp voor een huis/apartementsgebouw in Gent. Als je de plattegrond bekijkt, lijkt het in eerste instantie heel erg herkenbaar, ook voor de gebruiker. Bij nader inzien schijnen meerdere dingen toch herdacht of getransformeerd te zijn. 'Herkenbaar' en 'vernieuwend' zijn twee thema's die hier hand in hand lijken te gaan, ook in de perceptie van de gebruiker.

Voor dit project spreken we graag over een moderne vorm of variëte van een herenhuis. Wat is een herenhuis? Het is een klassieke typologie - zeker in België - van grotere huizen in de rij met een hele

set aan kamers die - als je geluk hebt - door heel mooie dubbele deuren met elkaar verbonden zijn. In dit geval (in het geval van het appartementsgebouw in Gent, n.v.d.r.) is het een moderne variant daarvan, of een vernieuwende, of een grensoverschrijdende, als je het zo wil zeggen. In die zin dat die overvloed aan kamers misschien wel een heel interessante hedendaagse variant is van een appartementsgebouw. Je ziet ook dat al die herenhuisen vandaag gewoon in appartementen onderverdeeld worden. Ze zijn gewoon te groot. Dat is de commerciële realiteit van vandaag. Op die manier kunnen ze toch blijven werken; mits enkele kleine aanpassingen, zoals het verplaatsen van keukens en badkamers. Het huis in Gent is geen hergebruikt exemplaar, maar een nieuw huis. De opdrachtgever in kwestie vroeg naar een flexibel gebouw, dat op verschillende manieren kon gebruikt worden; naar een huis dat ook als appartementsgebouw kon functioneren; naar iets dat opdeelbaar was, zodat ook zijn dochter een verdieping kon hebben, ... Je kunt een dergelijke vraag naar flexibiliteit beantwoorden door het gebouw als een set van lofts te ontwerpen en te voorzien van allemaal lege plateaus met ergens daarin een kern. Voor ons is dit niet interessant. We vonden het intrigerend om een gebouw te ontwerpen dat bestaat uit een set van in dit geval twintig gelijke kamers, waarvan er vier per verdieping als een enfilade aan elkaar gesloten zijn. En die kamers liggen op een zeer specifiek trapeziumvormig perceel. Tussen de rechthoekige kamers wordt zo een kruis gedefinieerd. Daarin hebben we alles wat niet tot die kamers behoort een plaats gegeven, zoals een trap en een lift, een toilet en badkamers. Op die manier herdefinieer je dat oudere idee van het herenhuis in een moderne appartement-variant, waarin iedere kamer perfect van functie kan wisselen. Een slaapkamer kan een woonkamer worden en omgekeerd. Er kunnen doorzonkamers komen, maar ook kamers die net vooraan of achteraan liggen; net omwille van die 'doorstroom' (van ruimte, licht, ... n.v.d.r.) doorheen de openingen in de kamers is dat mogelijk. Er zijn een aantal thema's in het modernisme, zoals het *Existenz Minimum*, die heel veel denken over architectuur geblokkeerd hebben. Bijvoorbeeld thema's die er van uitgaan dat er een ideale maat is voor een badkamer en voor een keuken. Dat zal voor een deel wel zo zijn, maar tegelijkertijd is dat ook niet 'absoluut'. Een goed tegengif hiervoor werd toen al geïntroduceerd door Ludwig Mies van der Rohe. Die stelde dergelijke zaken in vraag en 'oversteeg' ze. Hij maakte patiovilla's van duizend

vierkante meter, wat echt *not done* was in een naoorlogse periode waarin veel huizen moesten gebouwd worden. Maar het gaat natuurlijk om veel meer dan architectuur zien als een formule voor het leven. Dat proberen we te testen: het bijna ongedefinieerd zijn van ruimtes die dan toch weer gedefinieerd zijn door hun invulling.

Dit definiëren en tegelijkertijd open laten is een rode draad doorheen jullie werk.

Het ontwerp is inderdaad niet af als er niets in ge-

beurt. Het is pas boeiend op het moment dat het ingevuld wordt, zelfs al gaat het om papieren architectuur. Die kan ook worden ingevuld, maar dan in gedachten. Al die interpretaties, al die gebruiken, al die manieren waarop dingen gelezen en gezien worden, dat is wat uiteindelijk een project maakt.

Een laatste bemerking in verband met het internationaal werken: jullie werk wordt ook buiten onze landsgrenzen geapprecieerd. Het lijkt wel een universele taal te spreken die zelfs over de continentgrenzen heen begrepen wordt.

Door 'in de wereld' te zijn en er ook over na te denken, kom je veel verschillende thema's tegen die je werk alleen maar kunnen verrijken. De zogenaamde perfecte ruimte proberen we daarom te confronteren met die context: de twee maken samen het ontwerp. Als die context niet verandert, dan is dat natuurlijk minder interessant. Je voelt dat internationaal veel gelijkgestemden heeft opgeleverd.

Half thuis, half onderweg.

Je wordt opgemerkt doordat je 'een architectuur' maakt die aan eigen principes gebonden is, ongeacht het feit dat we die vanuit Brussel bedenken. Architectuur die daarin consequent is, wordt opgemerkt over de grenzen heen.

Dus ook over cultuurgrenzen heen?

Er is een ook een vorm van abstract denken aanwezig, wat grenzen overstijgt, en internationaal gelijkgestemden oplevert.

Door iets te abstraheren, wordt het communiceerbaar over die grenzen heen. Iedereen kan er zo een eigen invulling aan geven: grensoverschrijdend door abstractie.

Een project bestaat doorgaans uit een plan en een aantal beelden en collages en een maquette. Dat die als producten voor zich moeten spreken en het verhaal van het project vertellen, is voor ons het belangrijkste. De beelden en collages communiceren wat het basisidee is. Daarvoor hebben we geen honderden visualisaties nodig. Kiezen voor twee of drie perspectieven die perfect tonen wat het project wil zeggen: dat vinden wij interessant. Dat is ook kiezen voor een zekere abstractie – je maakt het project niet 'af'. Je kiest ervoor om het project weer vrij te geven. Zonder het te moeten tonen, vragen mensen zich af hoe het project er vanuit een ander perspectief uitziet. Dat zijn de middelen die wij inzetten. We proberen interesse op te wekken, te intrigeren en 'verhalend iets in het beeld te steken' zonder het verhaal volledig prijs te geven. Het wekt nieuwsgierigheid en stelt opnieuw vragen.

Traces of Autism
// wander-
research in
the Euregion
Meuse-Rhine.

Symposium
"Cross-border urbanism in
the Euregion Meuse-Rhine
// facts, dreams and
opportunities" 08_05_08

>> presentatie door
Jacqueline Schoemaker
en Jozua Zaagman

>> verslag door Roel De Ridder
voor Architectuurwijzer vzw

Hi(s)story

Wim Cuyvers, geboren in Hasselt en getogen in Eksel, is de architect van de zichtbaarheid. Voor dat hij naar de Franse Jura trok, hield Cuyvers bureau in Gent. Hij stelde zichzelf tot doel de unieke en vaak surrealistische Belgische architecturale en stedenbouwkundige situatie zichtbaar te maken. Zoals een kunstenaar aan het licht brengt wat verborgen is. Een prefab serre van de banaalste soort kwam op het plat dak van het huis van een bevriend artiest terecht; waar stedenbouwkundige bepalingen een hellend dak – tussen de regels leest men dan ‘zadeldak’- voorschreven, tekende Cuyvers een lessenaarsdak met de nok aan ‘de verkeerde zijde’. Thema’s als de ‘achterkant’ en het ‘heimelijke’ gaven toen al betekenis aan Cuyvers’ dagelijkse praktijk. Net zoals het aantonen van de absurditeit van stedenbouwkundige regels, door juist dat te ontwerpen wat die regels ‘vergeten’ te vertellen; bijvoorbeeld in welke richting een hellend dak moet aflopen.

Anno 2008 brengt Cuyvers de publieke ruimte in kaart. Niet in Sarajevo, Congo of New York, zoals hij dat eerder al deed, maar in de Euregio Maas-Rijn. Waarom kiest hij juist voor dat stuk – zoals hij het zelf noemt - ‘appeal-loos’1 cultuurlandschap?

Publieke ruimte

Niet-geprivatiseerd, niet-gecontroleerd en niet-opgeëist, dat zijn voor Wim Cuyvers de karakteristieken van de echte publieke ruimte. De publieke ruimte waarnaar Cuyvers en zijn team van de Jan van Eyck Academie zoeken, past volgens de onderzoekers Jacqueline Schoemaker en Jozua Zaagman niet in een theoretisch of historisch discours. Ook voor criticus Bart Verschaffel is een echte publieke ruimte net gespaard van ‘de logica van de straat’² of de vrije ‘markt’, de platte commercie. Zo denkt eveneens politiek filosoof Hannah Arendt erover. Haar ideaalbeeld is de Griekse *agora*, voor die ook marktplaats werd. De hedendaagse sociologie en architectuurtheorie omschrijven de publieke ervaring vandaag niet langer als het wollige ‘elkaar ontmoeten’, zoals dat in de jaren zeventig op straat gebeurde, maar als ‘het betreden van het domein beheerst door de ander’³. De publieke ruimte heeft bijgevolg iets spannends, misschien zelfs gevaarlijks. Ter nuancering: die ‘echte publieke’ ruimte kan volgens

Verschaffel best semi-publiek zijn, bijvoorbeeld een theater of een kerk, zolang ze maar vrij is van handel. Uiteraard zijn het theater en de kerk wel opgeëist en gecontroleerd.

Zo beschouwd zijn Cuyvers en zijn team niet helemaal de buitenstaanders die ze zelf beweren te zijn. Toch zijn ze radicaal anders. Voor hen is zelfs de straat geen echte publieke ruimte. Nee, de publieke ruimte is de niet-geprivatiseerde, niet-gecontroleerde en niet-opgeëiste plek waar de behoeftige aan zijn trekken kan komen. Het is de plaats waar het kind die eerste sigaret of joint rookt, waar de stiekeme homo op zoek gaat naar een scharrel en waar de gauwdief een net leeggeplunderde handtas achterlaat.

Om de publieke ruimte zoals gedefinieerd door Cuyvers op te sporen volstaat theoretisch of historisch onderzoek niet. Onderzoek ‘aan den lijve’ is hier aan de orde. Het team van de Jan van Eyck Academie doet aan onderzoek in de gedaante van behoeftigen. Het zoekt naar geschikte slaapplekken daar waar er geen gebouwen zijn; het doorkruist dwangmatig (autistisch) stukken van de Euregio om vanop de als einddoel vooropgestelde binnen- of buitengrens twee foto’s te nemen: één van elk gebied gescheiden door de grens. Het zuivere ‘zijn’ volstaat voor Cuyvers als behoefte. Verschillende drijfveren, zoals alcohol, drugs, seks of de natuurlijke ‘behoefte’, voeren de behoeftige naar dezelfde én naar verschillende plekken. Afval markeert die plekken.

De publieke ruimte ligt dicht bij de geprivatiseerde ruimte. Er moeten mensen in de buurt zijn en voorbij komen, want dat werkt geruststellend, zeker voor degene die onder de blote hemel slaapt. Als seks de behoefte is, is zichtbaarheid de voorwaarde die tot ontmoetingen leidt. Toch blijft de ‘vreemdeling’ in de publieke ruimte een kwetsbaar iemand. De publieke ruimte van Cuyvers is immers per definitie ongecontroleerd.

Wander-research

Onderzoek aan den lijve houdt voor de onderzoekers bij voorkeur een trage manier van voortbewegen in. Het gebruik van de auto is noodzakelijk om parkings naast de autosnelweg te catalogiseren, maar de nadruk ligt op ‘wander-research’, dwaalonderzoek. Op die manier beklemtonen de

vorsers de kwetsbaarheid van het individu in de ongecontroleerde publieke ruimte. Wandelen of dwalen is daarenboven een subversieve daad in tijden dat de capsule auto de maatstaf is. Wandelen is marginaal.

Wandelen is daarenboven onvermijdelijk om de Euregio Maas-Rijn te verkennen, omdat een adequaat openbaar vervoersnet ontbreekt. Volgens Schoemaker en Zaagman is dat een zonneklaar bewijs dat de Euregio kampt met een gebrek aan stedelijkheid en dat terwijl het gebied onmiskenbaar trekken vertoont van Koolhaas' 'Generische Stad'. Tijdens het wandelen en het dwalen, brengen de onderzoekers bushokjes – toch knooppunten van een zeker openbaar vervoersnet - in kaart. Welk gebouwtje is geschikt om in te slapen? Menselijke sporen, zoals afval en waarschuwingsbordjes, wijzen tijdens het dwaalonderzoek de weg naar de publieke, respectievelijk de gecontroleerde ruimte. De bordjes vertellen je wat moet. Waar een dergelijk bordje hangt, kan de omgeving niet publiek zijn.

De gehanteerde methode is dus enerzijds dwangmatig (autistisch) en anderzijds bepaald door het moment. Wat die tweede pool betreft, roept de wander-research de situationistische *dérive* weer in het leven. In het dolen openbaart zich de ware ziel van de stad/stedelijkheid.

Euregio?

Maastricht, de thuisbasis van de Jan Van Eyck Academie, ligt zowat in het centrum van de Euregio Maas-Rijn. Maar zijn er nog andere verklaringen mogelijk waarom het onderzoeksteam net de Euregio uitkiest om binnen dat gebied te zoeken naar publieke ruimte? De overheersende economie in dit stukje van België, Duitsland en Nederland is toch de vrijetijdseconomie, met shoppen voorop? De Euregio verkoopt, aldus Schoemaker en Zaagman, 'gezondheid' in de vorm van wandelen en fietsen, 'geschiedenis' – of die nu authentiek is of niet (Bokrijk!) - en 'het pittoreske' aan iedere toevallige of minder toevallige passant. Binnen die economische visie of binnen die 'logica van de straat' is er geen plaats voor echte publieke ruimte. De uitdaging om er alsnog naar op zoek te gaan is des te groter.

Wie zich in de publieke ruimte bevindt, is binnen de context van de Euregio een vreemdeling, want

hij of zij koopt of verkoopt niet. Een vreemdeling heeft geen 'plaats'. Een vreemdeling leeft in een staat van voortdurende deportatie. De aanwezigheid van de vele grenzen in Euregio Maas-Rijn versterkt dat gevoel. Een Nederlandse homo op jacht naar een date op een parking naast een Belgische autosnelweg of een Duitse junkie die wil scoren in Nederland is – als vreemdeling – bijzonder oprecht aanwezig in de publieke ruimte. Zij creëren zelf existentiële publieke ruimte, net zoals Cuyvers en zijn teamleden dat doen.

Publieke ruimte: een beknopte 20ste-eeuwse geschiedenis

Het is uiteraard onmogelijk om binnen het bestek van enkele bladzijden een volledig overzicht te geven van het begrip 'publieke ruimte' zoals opgevat binnen de architectuur(theorie). Deze tekst is niet meer dan een beknopte opsomming van de meest geciteerde teksten in het domein. Dat is een beperking *an sich*, omdat slechts een klein segment van het filosofisch denken (voornamelijk de kritische theorie van de Frankfurter Schule⁴ en de politieke filosofie van de eigenzinnige Hannah Arendt) is doorgedrongen in het denken en handelen van architecten. Het publieke kan zich uiteraard nog op talloze andere wijzen manifesteren dan net diegene die veelgelezen filosofen hebben vermeld.

Sinds het einde van het modernisme is het begrip publieke ruimte weer alomtegenwoordig in de architectuur. Door toedoen van de modernistische nadruk op functionaliteit – en bijgevolg functiesplitsing - verdween (het denken over) de publieke ruimte in de eerste helft van de twintigste eeuw naar de achtergrond. Dat betekende niet dat de modernistische meesters van de eerste (onder andere Le Corbusier) en de tweede (onder andere Louis Kahn en Josep Lluís Sert) generatie het begrip volledig negeerden. Dat deden vooral de aanhangers van de Internationale Stijl; de navolgers van Ludwig Mies van der Rohe die zijn zin voor detail vergaten. Er was doorgaans geen plaats meer voor de Griekse *agora*, voor de Romeinse *res publica* en voor de negentiende-eeuwse flaneerboulevard of passage. Met de Oostenrijks-Amerikaanse architect Victor Gruen brak het shoppingcenter door en de piazza verschoof naar de lobby van grote gebouwen, naar binnen dus. De televisie brak binnen in de private huiskamer en is sindsdien een slappe vervanger van de echte publieke ruimte.

Amerikaanse postmodernisten als Charles Moore en de jonge Frank Gehry, politieke denkers als Jürgen Habermas en Hannah Arendt – met in haar kielzog architectuurcritici als Kenneth Frampton en George Baird –, socioloog Richard Sennett en niet te vergeten de Amerikaanse burgerrechtenbeweging en tegencultuur brachten de publieke ruimte na de Tweede Wereldoorlog weer op het voorplan. Over een waarachtig nieuwe opvatting van de publieke ruimte was toen amper sprake: zeker aan het einde van hun carrières gebruikten

(misbruikten?) Moore en andere postmodernisten soms erg gratis vormen uit het verleden om de publieke ruimte te ensceneren. De publieke ruimte van de postmodernisten was aanvankelijk verfrissend, maar al gauw zodanig figuratief dat geen enkele toeschouwer zich uitgedaagd voelde door haar architectuur. Binnen de (filosofische) sociologie idealiseerden Habermas (1962)⁵ en Sennett (1977)⁶ die ruimtes waar de achttiende- en negentiende-eeuwse burgerij samenkwam en waar een bepaalde toplaag een publieke opinie vormde. Arendt (1958)⁷ verbond de Griekse *agora* met de Romeinse *res publica* in wat wederom een publieke ruimte voor de elite was. Maar belangrijker: zij erkende de pluraliteit als noodzakelijke voorwaarde die het handelen – dat wat mensen onderling doen – mogelijk maakte. Oskar Negt en Alexander Kluge (1972)⁸, auteurs van Habermas' Frankfurter Schule nota bene, benadrukten dat publieke ruimte niet elitair hoefde te zijn en verwezen daarbij naar eerder proletarische manifestaties van het publieke.

In de jaren zeventig vertaalde de hernieuwde en verbrede interesse in het publieke zich in slappe slogans met als bekendste: 'Bring back the streets!'⁹. Iedereen was nu welkom in de publieke ruimte, maar ze was danig afgevlakt, ontdaan van alle scherpe kantjes. Sommige pleinen en nieuw aangelegde straten uit de jaren zeventig waren zodanig pastoraal en 'gemakkelijk' dat ze getuigden van een zekere misantropie. Architecten zochten naar de 'gulden middenweg', ze wilden iedereen tegelijkertijd aanspreken, maar dat hield het risico in dat niemand er nog wat aan vond. De historiserende tak van het postmodernisme – in vormen die lang niet meer zo levendig waren als die van de jonge Moore – domineerde de architectuur tot diep in de jaren tachtig. Dat is de periode waarin Bernard Tschumi's Parc De La Villette in Parijs opende. Geïnspireerd door Jacques Derrida en andere differentiedenkers wist Tschumi ieder individu van het grote publiek wel uit de dagen. La Villette heeft niet één duidelijk af te lezen betekenis of gebruik: de bezoeker bepaalt die zelf. Het zo belangrijke verschil, de pluraliteit die centraal staat in Arendts 'The Human Condition' (1958), was eindelijk erkend.

Radicaal en ronduit negatief waren de opvattingen van Michael Sorkin (*Variations on a Theme Park: the New American City and the End of Public Space, 1992*)¹⁰, Rem Koolhaas (*The Generic City, 1995*)¹¹ en Lieven De Cauter (*De Capsulaire*

Beschaving, 2005)¹². Het kapitalisme had de echte publieke ruimte volledig vervlakt of zelfs voor- goed de mond gesnoerd. Die cynische en polemische visies hebben op zijn minst de verdienste dat ze ogen hebben opengetrokken en het debat hebben hernieuwd, deze keer op een (vuile) realistische manier. Controlemechanismen en de principes van uitsluiting (Disneyland™!) zijn ondertussen in kaart gebracht en algemeen gekend.

Sinds de tekst *Public Spaces/Collective Spaces* (1992)¹³ van Manuel de Sola-Morales kan de in- wesen semi-publieke ruimte (zoals bijvoorbeeld het shoppingcenter) 'collectief' zijn. De Sola-Morales wil het recht van iedereen op publieke ruimte en op *places of common significance* erkend zien, net als het jonge Nederlandse bureau ZUS. De meest recente generatie architecten verbindt het publieke met het semi-publieke en maakt daarbij gebruik van aanwezige structuren in het stedelijk weefsel. Met een positieve ingesteldheid denken over de publieke ruimte leidt tot resultaten die er mogen zijn: De Sola-Morales is, naast projecten in zijn thuisstad Barcelona, verantwoordelijk voor een deel van de nieuwe stationsite in Leuven. ZUS haalt inspiratie uit de filosofie, uit het werk van Lieven De Cauter en dat van de Duitse filosoof Peter Sloterdijk en de Franse denker Bruno Latour, en vertaalt die – soms erg letterlijk, maar daarom niet minder uitdagend – naar de echte publieke ruimte.

Architecten vandaag zien in dat het zinloos is om het individu een voorgekauwde publieke ruimte voor te schotelen, zoals de historiserende post-modernisten dat deden op het moment dat ze hun frisse flair al lang kwijt waren. Het is evenmin nodig om a priori de onmogelijkheid van het produceren van publieke ruimte te verkondigen zoals de *dirty-realist* architecten en denkers van de jaren negentig dat deden. Uiteraard ging onder al die polemiek vaak een oprecht engagement vóór het publieke schuil; dat spreekt duidelijk uit het werk van OMA / Rem Koolhaas (en dat lees je ook tussen de regels van Koolhaas' teksten als *The Generic City*). Maar vandaag staan er jonge bureaus op die *openlijk* de *agora* en de *res publica* bovenaan de agenda zetten en dat zonder meewarig te doen over het publiek(e) zelf. Dat kan nooit zonder de wezenlijke verschillen tussen mensen te erkennen; het publiek is nu eenmaal een heterogene groep die zich niet laat herleiden tot de vermeende gezamenlijke wil van 'de mensen'. ZUS begrijpt dat.

- 1 woorden uitgesproken door Wim Cuyvers tijdens de voorstelling van het Traces of Autism-project, op 23 maart 2006 in Casino Modern, Waterschei.
- 2 Verschaffel, B. "De mythe van de straat." In Verschaffel, B., Van Hermes en Hestia, 2006, Gent: A&S/books, pp. 99-118.
- 3 Hajer, M. & Reijndorp, A., Op zoek naar nieuw publiek domein, 2001, Rotterdam: NAi Uitgevers, pp. 93.
- 4 Een interessant overzicht van publieke ruimte binnen het architectuurdiscours biedt de inleiding van het recente boek 'Architectural Positions. On Architecture, Modernity and the Public Sphere'. De kritische theorie overheerst duidelijk: Avermaete, T., Havik, K., & Teerds, H. (reds.), Architectural Positions. On Architecture, Modernity and the Public Sphere, 2009, Amsterdam: SUN.
- 5 De Engelse vertaling uit het Duits: Habermas, J., The Structural Transformation of the Public Sphere: An inquiry into a category of Bourgeois society, 1989, Cambridge: Polity.
- 6 Sennett, R., The Fall of Public Man, 1977, New York London: W. W. Norton & Company.
- 7 In het Nederlands is The Human Condition uit 1958 verschenen als: Arendt, H. Vita Activa: De mens: bestaan en bestemming, 1994, Amsterdam: Boom.
- 8 De Engelse vertaling uit het Duits: Kluge, A., & Negt, O., Public sphere and experience: toward an analysis of the bourgeois and proletarian public sphere, 1993, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 9 Verschaffel, B. "De mythe van de straat." In Verschaffel, B., Van Hermes en Hestia, 2006, Gent: A&S/books, pp. 100.
Bart Verschaffel verwijst in deze context ook naar de keep it small-gedachte, die werd gelanceerd door Ernst Friedrich (Fritz) Schumacher: Schumacher, E.F., Hou het klein: een economische studie waarbij de mens weer meetelt, 1973, Bilthoven: uitgeverij Ambo.
- 10 Sorkin, M. (red.), Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space, 1992, New York: Hill and Wang, pp. 1248-1264.
- 11 Koolhaas, R. "The Generic City", in Koolhaas, R., & Mau, B., S,M,L,XL, 1998 (second edition), New York: The Monacelli Press.
- 12 De Cauter, L., De capsulaire beschaving: Over de stad in het tijdperk van de angst, 2005, Rotterdam: NAi Uitgevers.
- 13 De Sola-Morales, M. "Public Spaces/Collective Spaces", In Frampton, K., Ibelings, H. & de Sola-Morales, M. (reds.), A Matter of Things, 2008, Rotterdam: NAi Uitgevers.
De tekst is ook terug te vinden in OASE 33:
De Sola-Morales, M. "Openbare en collectieve ruimte. De verstedelijking van het privé-domein als nieuwe uitdaging", OASE, 1992 (33), pp. 3-8.

De Euregio

Mooie metafoor
of regio
met toekomst?

Andrea Croé,
Conservator Architectuur &
Stedebouw SCHUNCK*,
Heerlen

Als actief lid en inwoner van de Euregio, met woonplaats in Duitsland, job in Nederland en goede relaties met de Belgische regio's, zijn mijn meningen en standpunten over deze regio gevormd door het multiculturele leven van alledag.

Heeft men het over de Euregio, dan komen minstens twee verschillende niveaus in aanmerking:

- het geïnstitutionaliseerde samenwerkingsverband en
- de Euregio aan de basis: bruisend en levendig. Gecreëerd en vorm gegeven door geëngageerde mensen.

De politieke en geïnstitutionaliseerde Euregio wordt in de regel alleen gebruikt, wanneer hij op een of andere manier nuttig kan zijn. Echte programma's en inhoud komen op het tweede plan. Men bedient zich van de term, wanneer hij in het thema past en zogezegd visie verkondigt.

De geïnstitutionaliseerde Euregio bleek in het verleden keer op keer weer dat enorme bureaucratistische apparaat te zijn, dat naast vele communicatieproblemen en cultuurverschillen vaak niet tot het gewenste resultaat leidde.

De initiële positieve energie en het engagement wordt al snel door veel papierwerk, richtlijnen en voorschriften afgeremd en men kan zich niet van het gevoel ontdoen dat het eigenlijk niet meer om de inhoud gaat. Naast een ijzersterke wil, moet men over een flinke dosis doorzettingsvermogen en een duurzame planning beschikken. Eigenschappen die in het politieke beleid niet altijd realiseerbaar blijken te zijn.

Aan de basis gaat het er helemaal anders aan toe.

Daar waar geëngageerde mensen uit verschillende culturen samenkomen om van elkaar te leren, ideeën met elkaar uit te wisselen en samen interessante projecten uit te werken – daar leeft de Euregio echt. Daar heeft ze een vruchtbare toekomst.

Talrijke succesvolle voorbeelden te over: een ervan is zeker de Euregionale Architectuurprijs (EAP). Elk jaar opnieuw, al bijna 20 jaar lang, strijden de zes architectuuropleidingen die de Euregio rijk is om de titel. De prijs, ondersteund door elf verschillende partners, is de basis van een steeds groter wordend netwerk, dat op zijn beurt nieuwe projecten genereert. Alle partners delen dezelfde in-

teresses en hebben een gemeenschappelijk doel voor ogen: de euregionale competitie tussen de zes architectuuropleidingen aan te wakkeren en te ondersteunen.

De onderlinge uitwisseling, het van elkaar leren en met elkaar vergelijken, alsook het verlenen van een platform aan scholen en afgestudeerden zijn vaste steunpilaren die de EAP stabiliteit verlenen.

Maar er zijn ook ontelbare kleinere, unieke projecten, die bewijzen hoe sterk de Euregio kan zijn, zo lang men ze maar niet structureel organiseert.

Alles hangt van de basis af en natuurlijk van mensen die met hun engagement de Euregio leven inblazen. Deze mensen vind je in alle drie de landen.

Het potentieel van het drielandengebied is nog lang niet uitgeput. Een veel bredere grensoverschrijdende samenwerking was wenselijk, maar vaak ontbreken de financiële middelen. In tijden van crisis is het nog moeilijker, maar des te belangrijker dat de verantwoordelijke regeringen het potentieel erkennen en ondersteunen.

Er is dus nog veel werk aan de winkel!

Vertaling

Traduction

Übersetzung

AVANT-PROPOS (p.1)

Architectuurwijzer s'est penché pendant deux ans sur l'Eurégion Meuse-Rhin, en collaboration avec le commissaire invité Wim van den Bergh.

Architectuurwijzer – une équipe de jeunes bénévoles diplômés en architecture – est convaincu que l'Eurégion Meuse-Rhin est une belle occasion d'aborder la notion même d'architecture. Notre activité principale consiste à promouvoir l'architecture dans le Limbourg belge. De là à l'Eurégion, il n'y a qu'un pas.

Ce cahier est un 'capita selecta', une section transversale à travers quelques-uns des nombreux projets organisés par Architectuurwijzer en 2008 et 2009. Rechercher un dénominateur commun pour tous ces événements, grands ou petits, n'est pas une sinécure ! Ces projets se caractérisent par un large éventail de visions, de questions d'études, de méthodes et même de résultats. Une diversité à l'image de l'Eurégion.

Nous vous souhaitons beaucoup de plaisir à la lecture de ce cahier. Profitez de cette publication pour vous faire une idée personnelle de / sur l'Eurégion.

OSWALD DEVISCH (p.3)

Avant le règlement de Schengen, la notion de frontière était univoque : seuls ceux et celles qui disposaient de papiers en bonne et due forme étaient autorisés. Les autres se voyaient refuser l'accès (ou pouvaient à peine franchir la frontière). La frontière / région frontalière avait, en d'autres termes, une signification unique et décisive. Elle avait vocation d'exclusion / d'inclusion. À première vue, l'inventaire montre que le règlement de Schengen et le processus de mondialisation ont rendu la notion de frontière / région frontalière pour le moins équivoque : petite monnaie politique, objet de collection, itinéraire fortuit ou présence noble. C'est peut-être cette ambiguïté qui fait la spécificité de la frontière / la région frontalière entre les Pays-Bas et la Flandre, en dépit de ou grâce à la confusion administrative et à la difficulté de mettre en place des synergies.

ZUS (p.9)

Le bureau ZUS (Zones Urbaines Sensibles) a remporté en 2007 le prix « Rotterdam-Maaskant » destiné aux jeunes architectes. Dans son rapport, le jury loue le bureau d'Elma van Boxel, de Kristian Koreman et de leurs collaborateurs pour leur persévérance et leur dynamisme en matière d'études. Depuis 2001, ZUS recherche des frontières et les franchit. Il utilise une méthode transfrontalière, à savoir des conseils spontanés centrés principalement sur la ville de Rotterdam.

L'important pour ZUS, ce sont les gens dans leur pluralité, par-delà les processus sociaux, politiques et économiques, la démographie, bref, les situations. Objectif : « lier l'intégration de la société au vécu urbain ». Pour étudier le « genius situ » – et démontrer le potentiel de Rotterdam – ZUS a développé spontanément, mais concrètement quelques lieux, comme s'il s'agissait de véritables missions destinées à l'administration communale.

OFFICE KERSTEN GEERS DAVID VAN SEVEREN (p.13)

Pour nous, l'architecture est une frontière. Chaque bâtiment, beau ou laid, crée par définition une séparation entre l'intérieur et l'extérieur. D'autres frontières existent, mais concentrons-nous sur la relation la plus simple, à savoir le lien intérieur-extérieur. Pour entrer ou sortir, il faut ouvrir une porte. D'accus s'efforcent parfois de contourner cet obstacle, mais ils n'y arrivent jamais. La prise de conscience de cet état de fait nous incite à concevoir. Nous tentons de ne pas le cacher, mais montrons comment nous nous y prenons.

SYMPOSIUM (p.21)

Non privatisé, non contrôlé et non imposé : telles sont pour Wim Cuyvers les caractéristiques du véritable espace public.

Pour repérer l'espace public défini par Wim Cuyvers, des études théoriques ou historiques ne suffisent pas. Une enquête sur le terrain s'impose. L'équipe de l'académie Jan van Eyck étudie les us et coutumes de nécessiteux. Elle recherche des lieux adaptés pour dormir, là où il n'y a pas de bâtiments ; elle sillonne de manière obsessionnelle (autistique) certaines contrées de l'Eurégion pour, à partir de la frontière intérieure ou extérieure prédefinie comme objectif ultime, prendre deux photos : une de chaque région traversée par la frontière. Pour Wim Cuyvers, le simple fait d'exister est une nécessité suffisante. L'alcool, la drogue, le sexe ou les besoins naturels sont autant de « moteurs » qui incitent les nécessiteux à se rendre aux mêmes endroits et à fréquenter des lieux différents. Ces lieux se caractérisent par la présence de déchets.

L'espace public est proche de l'espace privatisé. Il est important que des gens soient présents au alentours et circulent. Cette animation a un effet rassurant, surtout pour ceux et celles qui dorment à la belle étoile. Si les nécessiteux ont besoin de sexe, il ne peut y avoir de rencontres sans visibilité. Seulement voilà ! Dans l'« espace public », l'« étranger » est vulnérable. L'espace public selon Wim Cuyvers est, en effet, non contrôlé.

SPEEDDATE: GUUS BEUMER (p.20)

Selon les deux Maîtres architectes, il n'existe ni Eurégion, ni politique. Nous ne nous sommes pas encore rencontrés et nous ne discutons pas. Aucun plan infrastructurel ne se soude de la notion d'Eurégion. Elle ne semble cultivée que sur certaines places politiques, sous la forme d'un récit politique.

SPEEDDATE: DE GOUDEN LINEAAL (p.12)

Ce qui nous interpelle dans le paysage (de l'Eurégion), c'est qu'il semble exister une certaine tolérance entre les éléments. Des éléments apparemment inconciliables semblent donc, malgré tout, aller de pair. On assiste à une juxtaposition d'éléments qui diffèrent par leur échelle, leur fonction, leur style et leur âge, ou encore à une juxtaposition d'interventions planifiées et d'initiatives privées. Cela étant dit, l'impression d'ensemble reste très familière. Dans ce paysage, nous nous sentons comme chez nous.

SPEEDDATE: WIM VAN DEN BERGH (p.36)

Une frontière est une différence potentielle que vous pouvez mettre à profit, un lieu où vous pouvez créer des chaînons intermédiaires.

Cette publication est éditée par Architectuurwijzer vzw. Cette organisation a pour objet de sensibiliser davantage à l'architecture contemporaine en général, et limbourgeoise en particulier.

Architectuurwijzer entend, par le biais d'informations et de discussions, inciter le grand public, en ce compris les (futurs) bâtisseurs et tous les professionnels du monde de la construction, à adopter une attitude et un point de vue corrects vis-à-vis de l'architecture contemporaine, pour promouvoir la qualité des constructions et du cadre de vie en général.

VORWORT (p.1)

Architectuurwijzer hat sich zusammen mit Gastkurator Wim van den Bergh zwei Jahre lang mit der Euregio Maas-Rhein befasst.

Architectuurwijzer – ein ehrenamtliches Team junger Diplom-Architekten – ist davon überzeugt, dass die Euregio Maas-Rhein ein sinnvoller Ausgangspunkt ist, um Architekturthemen anzuschneiden. Die Förderung der Architektur in Belgisch-Limburg ist unsere Kernaufgabe. Der Schritt zur Euregio ist klein.

Dieses Heft enthält ausgewählte Kapitel, einen Querschnitt durch einige der zahlreichen Projekte, die Architectuurwijzer in den Jahren 2008 und 2009 organisiert hat. Nach einem gemeinsamen Nenner all dieser Veranstaltungen zu suchen, ist eine schwierige Aufgabe. Es ist ja gerade diese Vielfalt an Visionen, Forschungsfragen, Methoden und sogar Ergebnissen, die kennzeichnend ist. Dieselbe Vielfalt trifft auch für die Euregio selbst zu.

Wir wünschen Ihnen eine interessante Lektüre, und denken Sie vor allem daran, sich anhand dieser Veröffentlichung Ihre eigene Meinung über die Euregio zu bilden.

OSWALD DEVISCH (p.3)

Vor der Schengen-Regelung war die Bedeutung der Grenze eindeutig: nur derjenige mit den richtigen Papieren wurde durchgelassen, die anderen wurden ausgeschlossen (oder eingeschlossen). Die Grenze / das Grenzgebiet hatte mit anderen Worten eine alles überragende Bedeutung: ausschließen / einschließen. Die erste Durchsicht des Inventars illustriert, dass mit der Schengenregelung und mit dem Globalisierungsprozess die Bedeutung der Grenze / der Grenzregion zumindest mehrdeutig geworden ist: von einem politischen Wechselgeld über ein Sammelobjekt oder eine zufällige Route bis hin zur noblen Abwesenheit. Vielleicht liegt gerade in dieser Mehrdeutigkeit die Eigenheit der Grenze / des Grenzgebiets Niederlande / Flandern. Und zwar trotz oder gerade wegen der behördlichen Unübersichtlichkeit und des schwierigen Zusammenarbeitens?

ZUS (p.9)

Im Jahr 2007 gewann das Büro ZUS (Zones Urbaines Sensibles) den Rotterdam-Maaskant-Preis für junge Architekten. In ihrer Laudatio lobte die Jury das Büro von Elma van Boxel, Kristian Koreman und ihren Mitarbeitern für seinen fortwährenden forschenden Einsatz. ZUS geht seit 2001 auf die Suche nach Grenzen und überschreitet diese. Eine dabei gehandhabte, grenzüberschreitende Methode ist die unaufgeforderte Beratung, die sich vor allem an die Stadt Rotterdam richtet.

Es geht ZUS um die Menschen in ihrer Pluralität, um soziale, politische und wirtschaftliche Prozesse, um Demografie, kurzum: um Situationen. Ziel ist die Integration der Gesellschaft mit dem Erleben der Stadt zu verbinden –. Um den Genius situ zu untersuchen – und um das Potenzial von Rotterdam zu zeigen – arbeitet ZUS unaufgefordert, aber dennoch konkret, einige Plätze aus, als ob es tatsächliche Aufträge für die Stadtverwaltung wären.

OFFICE KERSTEN GEERS DAVID VAN SEVEREN (p.13)

Für uns ist Architektur eine Grenze. Jedes Gebäude, schön oder hässlich, das irgendwo steht, schafft per definitionem eine Grenze zwischen drinnen und draußen. Es gibt noch andere Grenzen, aber lassen Sie uns das Verhältnis zwischen drinnen und draußen kurz als die einfachste verwenden. Sie müssen eine Tür öffnen, um einzutreten oder herauszukommen. Auch wenn man manchmal versucht, dies zu ändern. Es wird nie gelingen. Die Erkenntnis, dass dies so ist, ist für uns ein Anlass zum Entwerfen. Wir versuchen, dies nicht zu verschleiern, sondern zeigen gerade, wie wir damit arbeiten.

SYMPOSIUM (p.21)

Nicht privatisiert, nicht kontrolliert und nicht beansprucht, das sind für Wim Cuyvers die Charakteristika des echten öffentlichen Raums.

Um diesen von Cuyvers definierten öffentlichen Raum zu finden, reicht theoretische oder historische Forschung nicht aus. Hier ist Feldforschung erforderlich. Das Team der Jan-van-Eyck-Akademie forscht in der Form von Bedürfnigen. Es sucht nach geeigneten Schlafplätzen dort, wo es keine Gebäude gibt; es durchquert zwangsweise (autistisch) Teile der Euregio, um von der als Endziel vorausgesetzten Innen- oder Außengrenze aus zwei Fotos zu machen: eines von jedem Gebiet, das durch die Grenze getrennt ist. Das reine „Sein“ reicht für Cuyvers als Bedürfnis aus. Verschiedene Triefedern, wie Alkohol, Drogen, Sex oder das natürliche Bedürfnis führen den Bedürftigen sowohl zu denselben als auch zu verschiedenen Plätzen. Abfall markiert diese Plätze.

Der öffentliche Raum liegt nahe am privatisierten Raum. Es müssen Menschen in der Nähe sein und vorbeikommen, denn das wird beruhigend, vor allem für denjenigen, der unter freiem Himmel schläft. Wenn Sex das Bedürfnis ist, ist Sichtbarkeit die Bedingung, die zu Begegnungen führt. Dennoch bleibt der „Fremde“ im öffentlichen Raum eine verletzliche Person. Der öffentliche Raum von Cuyvers ist schließlich grundsätzlich unkontrolliert.

SPEEDDATE: GUUS BEUMER (p.20)

Nach Ansicht beider Baumeister gibt es keine Euregio. Es gibt keine Politik. Wir haben einander noch nie getroffen. Wir sprechen nicht miteinander. Es gibt keinen Infrastrukturplan, der sich mit dem Konzept der Euregio beschäftigt. Es scheint lediglich an einigen politischen Stellen als eine politische Idee gepflegt zu werden.

SPEEDDATE: DE GOUDEN LINEAAL (p.12)

Was uns in der (euregionalen) Landschaft anspricht, ist, dass eine gewisse Verträglichkeit zwischen den Dingen zu bestehen scheint, was dazu führt, dass scheinbar unvereinbare Dinge trotzdem offensichtlich zusammenpassen. Dinge mit einer unterschiedlichen Größe und Funktion, mit verschiedenem Stil und Alter, geplante Eingriffe neben privater Initiative stehen nebeneinander, während sich das Ganze doch weiterhin sehr vertraut anfühlt. Es ist eine Landschaft, in der wir uns zu Hause fühlen.

SPEEDDATE: WIM VAN DEN BERGH (p.36)

Eine Grenze ist ein potenzieller Unterschied, den man nutzen kann. Sie ist ein Ort, an dem man Bindeglieder erzeugen kann.

Diese Publikation ist eine Ausgabe des Vereins Architectuurwijzer vzw. Architectuurwijzer will eine größere Sensibilität für zeitgenössische Architektur im Allgemeinen und für limburgische Architektur im Besonderen schaffen.

Durch Information und Diskussion will Architectuurwijzer bei der breiten Öffentlichkeit, darunter (zukünftige) Bauherren, sowie bei allen Fachleuten der Baubranche, eine fundierte Haltung und Meinung zur zeitgenössischen Architektur anregen, sodass die Qualität des Gebauten und die Umwelt im Allgemeinen gefördert werden.

Colofon

Deze publicatie is een uitgave van Architectuurwijzer vzw.

Architectuurwijzer heeft als voornaamste doel het 'aanwijzen' van hedendaagse architectuur in Limburg.

Via informatie en discussie wil Architectuurwijzer bij het brede publiek, waaronder (toekomstige) bouwers, alsook bij alle professionelen in de bouwwereld een gedegen houding en mening ten opzichte van hedendaagse architectuur stimuleren, ter bevordering van de kwaliteit van het gebouwde en de leefomgeving in het algemeen.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Verantwoordelijke uitgever:

Dimitri Minten, voorzitter Architectuurwijzer vzw

Redactieteam:

Andrea Croé, Roel De Ridder, Dirk Fredricx, Dimitri Minten, Tim Vekemans

Vertaling:

Elan Languages nv

Vormgeving:

Shakkei.com

Druk:

Drukkerij Baillien-Maris

ISBN-nummer:

9789081253000

Architectuurwijzer vzw

Postbus 80

3500 Hasselt

☎ 0476/93.11.62

info@architectuurwijzer.be

www.architectuurwijzer.be

Architectuurwijzer wordt gesteund door de Vlaamse Gemeenschap.

De publicatie is tot stand gekomen dankzij de financiële steun van:

de Provincie Limburg, Airdeck, Wienerberger en Trespa.